

АНОТАЦІЯ

Терехов М.О. Записи як фактор зберігання автентичності творів живопису. — Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю (023) — «образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація». Харківська державна академія дизайну і мистецтв. Харків, 2023.

Актуальність теми. Дисертацію присвячено дослідженню та виявленню класифікаційних ознак різночасового іконопису Слобожанщини XVII–XXI ст., на єдиній основі та розробці методів його розшарування, що сприяє проведенню його атрибуції.

В Україні на цей час не існує достовірної методики атрибуції іконопису з різночасовим живописом. Здебільшого дослідження творів з декількома зображеннями відбувається за рахунок зняття верхнього шару й знищення, щоб дістатися до авторського, більш цінного, на думку дослідника, твору. Трапляються ікони, що побутують на території Слобожанщини, з різночасовим живописом, де верхній шар створено на такому самому високому художньому рівні, що й нижнє зображення, яке має художню та історичну значимість. Виявлено десятки ікон з різночасовим живописом, у яких верхній шар досить високого художнього рівня. Ікони з різночасовим живописом потребують класифікації для обрання методу їхньої реставрації.

Єдиним шляхом збереження всіх різночасових шарів живопису є застосування розшарування, а не знищення верхнього зображення. У цей час кілька європейських країн, такі як Польща, Франція, Італія, займаються створенням методик з реставрації творів різночасового живопису.

Єдиним неруйнуючим методом дослідження різночасового іконопису є рентгенографування. Рентгенограма не дає відомості про авторський почерк майстра, малюнок, фактуру ґрунту та живопису, основу, а також про ті зміни,

які відбуваються із часом або в результаті реставраційних утручань. Цього виду дослідження недостатньо для проведення достовірної атрибуції, він не в змозі виявити приналежності твору до певної школи чи автора, стилістичних та колористичних особливостей нижнього зображення, різновиду запису, техніки виконання нижнього живопису, технологічних особливостей кожного шару (наявність прошарків захисного покриття між різновіковими шарами живопису, збереження первісного живопису).

В Україні цій проблемі не приділялось значної уваги, тому її недостатньо вивчено.

Результатом дослідження є створення методу атрибуції іконопису з різночасовим живописом шляхом його відділення від більш раннього, перенесення верхнього зображення на нову основу й проведення атрибуції вже двох творів відомими методами дослідження, які дозволяють зберегти всі різночасові зображення. Розроблений метод з використанням адгезивної плівки ПВБ дозволяє проводити розшарування живопису в техніках олії та темпері. Крім того, він дає можливість виконати відшарування не тільки окремих фрагментів, але й цілих творів. Створення методу розшарування різночасового живопису є запорукою збереження таких творів й введення їх у науковий обіг. Розроблено класифікацію іконопису з різночасовим живописом за такими ознаками: різновидом залежно від школи; сюжетом верхнього живопису та авторського; видом прошарку; призначенням запису; різновидом техніки виконання та датуванням різночасового живопису, які допомагають обрати метод реставрації твору.

Об'єкт дослідження є іконопис з різночасовим живописом, що побутував на території Слобожанщини XVII–XXI століття.

Предмет дослідження є особливості поширення та реставрації творів іконопису XVII–XXI століть, які побутували на території Слобідської України що дозволяють виконати їх атрибуцію.

Методика дослідження включає візуальне обстеження творів неозброєним оком та із застосуванням портативного мікроскопа, огляд і фотографування в ультрафіолетових, інфрачервоних променях та рентгенографію. Отриману інформацію зіставлено з даними з опублікованих та архівних джерел. Окрім того, застосовано методи порівняльного аналізу для встановлення іноземних впливів на техніко-технологічному рівні.

Основу джерельної бази становлять ікони з колекції Харківського художнього музею, Чугуївського музею ім. І. Рєпіна, Одеського художнього музею, Національного художнього музею України, Сумського художнього музею ім. Н. Онацького, ікони, які перебувають у Преображенському храмі сел. Лідне Харківської обл. та ін. З архівних матеріалів – паспорти реставрації творів іконопису, що зберігаються в Харківському художньому музеї, на кафедрі реставрації та експертизи творів мистецтва Харківської державної академії дизайну і мистецтв. Джерельна база радянського періоду яка зазначена у дисертації є необхідною та несе повну уяву о проблематиці досліджуємої теми.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше розкрито нові іконописні зображення, які увійшли до наукового мистецтвознавчого обігу. Розроблено класифікаційні ознаки іконопису XVII–XXI століть, що побутує на території Слобожанщини, для обрання методу його реставрації. Для розшарування багат шарового живопису створено метод з використанням адгезивної плівки ПВБ, на який отримано два патенти на винахід. Упроваджено розроблений метод у реставрації ікон «Двоє святих», «Цар усіх царів», «Святий Миколай», «Богородиця Троєручиця».

Робота складається зі вступу, п'яти розділів, переліку використаних джерел і додатків (альбом ілюстрацій).

У **першому розділі** викладено результати аналізу фахової літератури, наведено джерела й обґрунтовано методи дослідження.

Другий розділ присвячено аналізу наявних методів розшарування різночасових зображень на творах живопису з ґрунтовим прошарком між ними. Існуючі способи не дозволяють виконати розшарування живопису цілісного твору, а тільки фрагментарно й, крім того, з одним видом прошарку. Здійснити достовірно атрибуцію більш раннього твору, який є під шаром запису, не можливо без його розшарування. У літературі не існує відомостей щодо аналізу та поширення творів іконопису з різночасовим живописом.

Третій розділ присвячено створенню загального підходу для проведення атрибуції творів з різночасовим живописом, зокрема

- 1) розробленню методу розшарування різночасового живопису шляхом відділення верхнього шару від нижнього й перенесення його на нову основу;
- 2) проведенню атрибуції нижнього і верхнього зображення відомими методами дослідження.

Створено загальний підхід дослідження іконопису, який полягає в застосуванні розшарування та відомих техніко-технологічних і візуальних методів, що дозволяють зробити висновок про наявність багатошарового живопису.

Розроблений спосіб дозволяє зберегти й атрибутувати невідомі твори та увести їх до наукового обігу.

Четвертий розділ присвячено впровадженню розробленого запатентованого методу для проведення атрибуції іконопису з різночасовим живописом. Створену технологію успішно застосовано під час розшарування трьох ікон: «Двоє святих», «Цар усіх царів», «Святий Миколай», «Богородиця Троєручиця». Їхня відмінність полягає в тому, що пам'ятки різні за форматом та технікою виконання живопису, значною кількістю часу між записом й авторським зображенням, є відмітними особливості матеріалу прошарку між різновіковими пластами живопису, що відрізняються розмірами розшарування (фрагментарно або в цілому). Створена технологія доводить при цьому свою

універсальність і практичність у розшаруванні творів з багат шаровим живописом. Відкриття нижнього живопису дає змогу провести його атрибуцію відомими методами дослідження.

П'ятий розділ присвячено дослідженню ікон із записами XVII–XXI ст., які побутують на території Слобожанщини, та виявленню їхніх класифікаційних ознак, заснованих на таких показниках, як різновиду залежно від школи, сюжету між верхнім живописом та авторським, виду прошарку, призначенню запису, різновиду техніки та датування різночасового живопису, а також на встановленні чинників, що спричиняють появу записів.

Ключові слова: різночасовий живопис, мистецтво, реставрація, консервація, іконопис, іконостас, іконографія, художні особливості, запис, поновлення, побутування, Слобожанщина, методика реставрації, розшарування.

ABSTRACT

Terekhov M.O. **Records as a factor in preserving the authenticity of paintings.** - Qualification scientific work on the rights of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in specialty (023) "Fine Arts, Decorative Arts, Restoration" - Kharkiv State Academy of Design and Arts, Kharkiv, 2023 Actuality of theme. The dissertation is devoted to the research and identification of classification features of different-time iconography of Slobozhanshchyna of the XVII-XXI centuries, on a single basis and development of methods of its stratification, which contributes to its attribution.

Actuality of theme. The dissertation is devoted to the study and identification of classification features of the iconography of the Slobozhan region of the 17th-21st centuries on a unified basis and the development of methods for its stratification, which contributes to its attribution.

At the moment, there is no reliable methodology for attributing icon painting to contemporary painting in Ukraine. For the most part, the study of works with several images takes place at the expense of removing the top layer and destroying it in order to get to the author's work, which is more valuable, in the opinion of the researcher. There are icons traveling on the territory of the Slobozhanshchyna with paintings from different periods, where the upper layer is created at the same high artistic level as the lower image, which has artistic and historical significance. Dozens of icons with paintings from different periods have been discovered, in which the upper layer is of a fairly high artistic level. Icons with paintings from different periods need classification to choose a method of their restoration.

The only way to preserve all the different layers of the painting is to apply layering, not to destroy the upper image. At this time, several European countries, such as Poland, France, Italy, are engaged in the creation of methods for the restoration of works of painting from different periods.

X-ray imaging is the only non-destructive method of studying icon painting from different periods. The radiograph does not provide information about the author's handwriting of the master, the drawing, the texture of the soil and painting, the base, as well as about those changes that occur over time or as a result of restoration interventions. This type of research is not sufficient for reliable attribution, it is not able to reveal the work belonging to a certain school or author, stylistic and coloristic features of the lower image, the type of recording, the technique of performing the lower painting, technological features of each layer (the presence of layers of protective coating between layers of painting of different ages, preservation of the original painting).

In Ukraine, this problem has not been given much attention, so it has not been sufficiently studied.

The result of the research is the creation of a method of attribution of an icon painting with a different time painting by separating it from an earlier one, transferring the upper image to a new base and carrying out the attribution of already two works using known research methods that allow preserving all different time images. The developed method using PVB adhesive film allows layering of paintings in oil and tempera techniques. In addition, it makes it possible to peel off not only individual fragments, but also complete works. The creation of a method of stratification of paintings of different periods is the key to the preservation of such works and their introduction into scientific circulation. A classification of icon painting with paintings of different periods has been developed according to the following characteristics: variety depending on the school; the plot of the upper painting and the author's; type of layer; purpose of recording; the type of execution technique and the dating of paintings from different periods, which help to choose the method of restoration of the work.

The object of the study is an icon painting with paintings from different periods that traveled on the territory of Slobozhanshchyna in the 17th-21st centuries.

The subject of the study is the peculiarities of distribution and restoration of works of icon painting of the 17th–21st centuries, which were in the territory of Slobid Ukraine, which allow to perform their attribution.

The research methodology includes visual examination of works with the naked eye and using a portable microscope, examination and photography in ultraviolet, infrared rays, and radiography. The obtained information was compared with data from published and archival sources. In addition, the methods of comparative analysis were applied to establish foreign influences at the technical and technological level.

The basis of the source base is icons from the collection of the Kharkiv Art Museum, the Chuguyiv Museum named after I. Repin, Odesa Art Museum, National Art Museum of Ukraine, Sumy Art Museum named after N. Onatsky, icons that are in the Transfiguration Church of the village. Lidne, Kharkiv region etc. From archival materials - restoration passports of works of icon painting, stored in the Kharkiv Art Museum, at the department of restoration and examination of works of art of the Kharkiv State Academy of Design and Arts. The source base of the Soviet period, which is specified in the dissertation, is necessary and provides a complete idea of the problems of the researched topic.

The scientific novelty of the research lies in the fact that for the first time new iconographic images that entered the scientific art history circulation were discovered. The classification features of the icon painting of the 17th–21st centuries, which resides in the territory of Slobozhanshchyna, have been developed in order to choose the method of its restoration. A method using PVB adhesive film has been created for layering multilayer paintings, for which two invention patents have been obtained. The developed method has been implemented in the restoration of the icons "Two Saints", "King of all Kings", "St. Nicholas", "The Virgin of the Trinity".

The work consists of an introduction, five chapters, a list of used sources and appendices (an album of illustrations).

In the first chapter, the results of the analysis of the specialized literature are presented, the sources are given, and research methods are substantiated.

The second chapter is devoted to the analysis of existing methods of stratification of different temporal images on works of painting with a soil layer between them. The existing methods do not allow you to layer the painting of a complete work, but only fragmentarily and, moreover, with one type of layering. It is not possible to make a reliable attribution of an earlier work, which is under the layer of the record, without its stratification. In the literature, there is no information on the analysis and distribution of works of icon painting with different periods of painting.

The third chapter is devoted to the creation of a general approach for the attribution of works with different time paintings, in particular

- 1) the development of a method of layering different time paintings by separating the upper layer from the lower one and transferring it to a new base;
- 2) carrying out the attribution of the lower and upper image by known research methods.

A general approach to the study of icon painting has been created, which consists in the application of layering and well-known technical-technological and visual methods that allow us to conclude about the presence of multilayered painting.

The developed method makes it possible to preserve and attribute unknown works and introduce them into scientific circulation.

The fourth chapter is devoted to the implementation of the developed patented method for the attribution of icon painting with contemporary painting. The created technology was successfully applied during the layering of three icons: "Two Saints", "King of all Kings", "Saint Nicholas", "The Virgin of Three Hands". Their difference lies in the fact that the monuments differ in the format and technique of painting, a significant amount of time between the recording and the author's image, are distinctive features of the layering material between layers of painting of

different ages, which differ in the size of the layering (fragmentary or as a whole). At the same time, the created technology proves its versatility and practicality in layering works with multilayer painting. The discovery of the lower painting makes it possible to carry out its attribution using known research methods.

The fifth chapter is dedicated to the study of icons with inscriptions of the 17th-21st centuries, which are located on the territory of Slobozhanshchyna, and to the identification of their classification features based on such indicators as the variety depending on the school, the plot between the upper painting and the author's, the type of layer, the purpose of the inscription, the type of technique and dating of paintings of different times, as well as on the establishment of factors that cause the appearance of records.

Key words: multitemporal painting, art, restoration, conservation, icon painting, iconostasis, iconography, artistic features, record, renewal, dwelling, Slobozhanshchyna, restoration technique, layering.